

K NĚKOLIKA DŮVODŮM NEZÁJMU O ENVIRONMENTÁLNÍ DĚJINY MEZI ČESKÝMI HISTORIKY A HISTORIČKAMI

Ondřej Hudeček

On Various Reasons for Lack of Interest
in Environmental History among Czech Historians

The starting point of this study is the assumption that among Czech historians, there is insufficient interest in environmental history. In his critical analysis, the author focuses on texts published in the last twenty years by Leoš Jeleček, one of the main advocates and representatives of this historical discipline in our environment. Generally speaking, the author finds Jeleček's texts rather problematic from a methodological perspective: they are written with excessively holistic ambitions, which potentially could lead to a strong criticism of environmental history from narrativist positions or might even place them outside the realm of science. Highly problematic are references to postulates of the 'green' ideology, whose concepts are often used in an uncritical manner, but imprecise definitions and insufficient consideration of tasks which environmental history should meet are no less troubling. In author's view, Jeleček in his approach excessively relies on 'objective' science with whose help it should be – in his view – possible to describe natural environment and human society in the past. The author is convinced that there exists no such science since the form of any science is conditioned by broader social, cultural, and other contexts within which it evolves and with which it interacts.

Ondřej Hudeček (*1985), doktorand na FHS UK, ondrej.hudecek@centrum.cz

Kde se vzaly environmentální dějiny

Pod termínem „environmentální dějiny“ se dnes nejčastěji (v nejobecnější rovině) rozumí studium interakcí mezi lidmi a životním prostředím v minulosti.¹ Jedná se o interdisciplinární obor, který ale zdaleka nemá jednotnou podobu. Ve skutečnosti se nezávisle rozvinul hned na několika různých světadílech (v Ev-

ropě, Severní Americe, Austrálii), přičemž všem jeho formám je společná snaha zahrnout do úvah historiků a historiček environmentální faktory. Obecně však lze tvrdit, že se environmentální dějiny zrodily z environmentálního hnutí konce 60. let, a to konkrétně ve Spojených státech amerických, kde na University of California působící Roderick Nash vypsál na jaro roku 1970 kurz pod názvem Americké environmentální dějiny. Ve stejnojmenném článku, který pak publikoval o dva roky později, charakterizoval environmentální dějiny jako studium vlivu lidské společnosti na přírodní prostředí a prohlásil ho za součást nové levicové historie, která chce popisovat dějiny „zdola“, s tím, že vykořisťovaným v tomto případě je příroda jako celek.²

Nash při tom zcela opomněl texty, vztahující se k tématu environmentálních dějin, z let, jež předcházely roku 1972, kdy se sám prohlásil za zakladatele oboru. Za zvlášť důležitý lze pokládat inovativní vklad některých příslušníků francouzské školy Annales, kteří se inspirovali pracemi geografů a zdůrazňovali vliv fyzického prostředí na vývoj jednotlivých civilizací. Především se jedná o Fernanda Braudela a jeho slavnou knihu *Středozemní moře a středomořský svět v době Filipa II.*, jíž však kritici z řad environmentálních historiků vyčítají staticnost popisu i to, že její autor přehlédl obrovský (a destruktivní) vliv lidí na své prostředí.³

Environmentální dějiny jsou i dnes mnohdy stále navázány na celospolečenské environmentální hnutí. Současní environmentální historici se ale nezaměřují pouze na jednosměrný vztah člověk–příroda, jak činil ještě Nash. Snaží se spíše tento vztah uchopit v celé jeho komplexnosti a nejednoznačnosti a k tomu ještě uvažovat o člověku jako o jednom z biologických druhů, jehož potřeby tato prostá skutečnost výrazně determinuje. Stejně tak ho ale omezuje i existence zpětných vazeb uvnitř uzavřeného systému planety Země.

Environmentální dějiny u nás se zaměřením na jejich konceptualizaci a institucionalizaci

Environmentální dějiny do českého prostředí uvedl v 90. letech minulého století (historický) geograf Leoš Jeleček působící na Katedře sociální geografie a regio-

1 KORNELIS JAN W. OOSTHOEK, *What is Environmental History?*, dostupné na http://www.eh-resources.org/environmental_history.html.

2 RICHARD D. GROVE, *Environmental history*, in: *New Perspectives on Historical Writing*, (ed.) Peter Burke, University Park 2001, s. 274–275.

3 R. D. GROVE, *Environmental history*, s. 270.

nálního rozvoje PřF UK v Praze.⁴ Jejich podněty do sebe nejsnáze absorbovala právě historická geografie, což pochopitelně souviselo především s tím, že tento obor se již dříve zabýval geografickým obrazem „daného území buď v určitém období minulosti, nebo v jeho dlouhodobém vývoji s cílem objasnit historické kořeny jeho současného stavu a charakteru“⁵ a přijetí koncepce environmentálních dějin pro něj neznamenovalo nějakou výraznou (paradigmatickou) inovaci.⁶ Leoš Jeleček pobýval na začátku 90. let minulého století na University of Kansas u Donalda Worstera, jednoho z předních představitelů environmentálních dějin současnosti, a tam si osvojił postupy amerických environmentálních dějin. V roce 1994 pak zúročil zkušenosti ze Spojených států v poměrně rozsáhlé materiálové studii, kterou uveřejnil Český časopis historický a jež poprvé v ucelené podobě představila environmentální dějiny českému čtenáři.⁷

V témže roce rovněž Jeleček publikoval text, kterým s environmentálními dějinami blíže seznámil české geography.⁸ Krátce poté se stal jedním z iniciátorů prvního velkého projektu, který byl silně ovlivněn koncepcí environmentálních dějin – výzkumu dlouhodobých změn ve využití půdního fondu Česka v letech 1845–2000.⁹ Co se týče institucionálního zázemí, byl pro environmentální dějiny v České republice významný rok 2004, kdy se v rámci České geografické společnosti zformovala Sekce pro historickou geografii a environmentální dějiny. V jejím čele stojí L. Jeleček a jedním z jejích cílů je šířit povědomí o environmentálních dějinách mezi českými vědci.

4 V tomto článku se soustředím především na Jelečkovy texty, a to nejen proto, že právě on environmentální dějiny poprvé představil české historické obci a dlouhá léta zastával pozici zástupce ČR a SR v evropské organizaci pro environmentální dějiny. Leoš Jeleček se totiž především podílel a stále ještě podílí na propagaci a popularizaci environmentálních dějin, o čemž svědčí množství publikovaných článků i vystoupení na konferencích nejen pro oborové historiky a historické geography.

5 LEOŠ JELEČEK, *Historická geografie*, in: Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích, díl 2: G/L, Praha 1997, s. 147.

6 LEOŠ JELEČEK, *Environmentální dějiny v USA a geografie*, Sborník České geografické společnosti 99/1994, s. 264: „Environmentální dějiny se jako dějiny vztahů společnost–příroda nejvíce prolínají s historickou geografii.“

7 LEOŠ JELEČEK, *Nová historiografie? Environmentální dějiny v USA: vývoj, metodologie, výsledky*, ČČH 92/1994, s. 510–540.

8 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny v USA*, s. 261–269.

9 Práce na projektu byly zahájeny v roce 1994 a od té doby na něj stále navazují další podobné výzkumy. Více na internetové stránce projektu <http://lucc.ic.cz>.

Pokud se týče obecného nazírání na environmentální dějiny v rámci okruhu jejich přívrženců, lze ideálnětypicky definovat dvě odlišné koncepce. Zastáncem první z nich je L. Jeleček – věnuji se jí podrobněji dále v samostatném oddílu. Zde nejsou environmentální dějiny jen pouhou novou historickou disciplínou nebo oborem, ale měly by se stát základnou nového chápání dějin člověka.¹⁰ Proti tomu se vymezuje E. Semotanová, podle které sice „historiografie a geografie mohou akceptovat mnohé myšlenky environmentálních dějin, inspirovat se environmentálním myšlením a obohatit jím vlastní teoretické a metodologické postuláty“, zatím však „nenazrál čas na akceptování environmentálních dějin ve smyslu jedné obecné vědy, ve smyslu nové koncepce lidských dějin a dějin přírody“.¹¹ Leoš Jeleček sice souhlasí, resp. před více jak deseti lety souhlasil, s tvrzením, že v tuto chvíli environmentální dějiny nejsou připraveny na to, stát se takovou novou koncepcí lidských dějin, zároveň je ale přesvědčen, že k tomu jednou jistě dospějí.

K novému a sebevědomému oboru obvykle patří i založení vlastní odborné „platformy“, časopisu, sborníku apod., kde by mohlo docházet k výměně relevantních oborových informací. V případě environmentálních dějin se jedná o internetový časopis *Klaudyán*, který nese podtitul „časopis pro historickou geografii a environmentální dějiny“. Od roku 2000 vycházel nejprve jako soukromý časopis doktoranda katedry sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK v Praze Jiřího Martínka; od roku 2001 měl sedmičlennou redakční radu. V této podobě byly v letech 2000–2002 uveřejněny tři ročníky.¹² Počínaje rokem 2007, tedy od 4. ročníku, převzala vydávání časopisu Sekce pro historickou geografii a environmentální dějiny (šéfredaktorem se stal L. Jeleček).¹³ Dle redakce časopisu by měl *Klaudyán* především „... rozvíjet holistické, historické a environ-

10 LEOŠ JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace (USA, Evropa a svět)*, *Annales historici Presovienses* 9/2010, s. 253.

11 Studie EVY SEMOTANOVÉ, *Historiografie, geografie a historická geografie – metodologické průsečky na prahu třetího tisíciletí*, není na internetové stránce časopisu *Klaudyán* v současnosti dostupná. Cituji podle LEOŠ JELEČEK, *Environmentální dějiny a česká historiografie a historická geografie*, in: VIII. sjezd českých historiků. Hradec Králové 10.–12. září 1999, (ed.) Jiří Pešek, Praha 2000, s. 325.

12 To představuje celkem 8 čísel a v nich 41 článků a 43 recenzí, zpráv a podobných textů. Texty z tohoto období však nejsou na stránkách časopisu ani jinde dostupné.

13 Od té doby vyšlo 6 ročníků, celkem 9 čísel včetně dvou dvojčísel, v nichž bylo uveřejněno 20 článků a 67 recenzí, zpráv a podobných textů (stav k dubnu 2013).

mentalistické přístupy v geografii, napomáhat rozvoji nejen historické geografie, ale obzvláště nové disciplíny – environmentálních dějin. Jako transdisciplinární časopis je otevřen příspěvkům z dalších přírodovědných a společenských vědních oborů a disciplín, jako jsou například krajinná ekologie, dějiny vědy a environmentalismu zvláště, ekopolitika apod.¹⁴

Čeští představitelé environmentálních dějin rovněž významnou měrou přispěli k plné institucionalizaci evropských environmentálních dějin, k níž došlo v roce 1999, kdy byl ustaven přípravný výbor pro založení Evropské společnosti pro environmentální dějiny (European Society for Environmental History, ESEH).¹⁵ Čistě formálně se vznik této společnosti datuje od první mezinárodní konference, která probíhala v roce 2001 ve skotském St Andrews. Pro české environmentální dějiny je pak zvlášť významné, že hned druhá konference ESEH se konala v září roku 2003 v Praze.¹⁶ Zde byly mimo jiné schváleny i stanovy společnosti a další, pro její provoz nezbytné dokumenty. Konferenci organizovala katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, přičemž v čele pořadatelského výboru stál L. Jeleček. Ten, když se pak zpětně ohlížel za uskutečněnou konferencí, konstatoval především „zarážející nezájem mladé generace“ historiků o environmentální dějiny – z české historické obce se konference účastnili jen J. Janko a E. Semotanová.¹⁷

Environmentální dějiny v rámci českého dějepisceví

Environmentální dějiny se poměrně dobře etablovaly v rámci historické geografie, ale v českém dějepisceví jejich vliv zatím nelze téměř vůbec pozorovat, a to přesto, že první text, který se jim věnoval, byl publikován právě na stránkách hlavního oborového časopisu českých historiků.¹⁸ Leoš Jeleček to vysvětluje především myšlenkovou setrvačností příslušníků české historické obce, kteří nechtějí opustit „zaběhnuté přístupy a metody i metodologická východiska“¹⁹

14 Charakteristika časopisu, jak je uveřejněna na jeho internetové stránce www.klaudydan.cz.

15 Oborový časopis pro evropské environmentální dějiny byl založen již v roce 1995 a pod názvem *Environment and History* je vydáván ve Velké Británii.

16 Konference se účastnilo 240 badatelů a badatelek z 31 zemí. Podrobnější zpráva LEOŠ JELEČEK, *Oblédnutí za 2. mezinárodní konferencí Evropské společnosti pro environmentální dějiny v Praze v roce 2003 a environmentální dějiny v Česku*, *Klaudyán* 4/2007, s. 63–74.

17 L. JELEČEK, *Oblédnutí*, s. 67–68.

18 L. JELEČEK, *Nová historiografie?*, s. 510–540.

19 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace*, s. 249.

a věnují se raději „psaní národních dějin“.²⁰ Výzkum sociálních a hospodářských dějin, které mají asi nejbližší k environmentálním dějinám, prý po roce 1989 zastával, neboť se pozornost zaměřila (podle Jelečka „logicky“) na revizi závěrů, k nimž došla v oblasti politických a kulturních dějin česká historiografická produkce v letech 1948–1989. Na sjezdu českých historiků v Hradci Králové v roce 1999 Jeleček konkrétněji zdůvodnil onu setrvačnost v metodách a metodologii následovně: „Naše historiografie je zřejmě dosud převážně v zajetí pozitivismu. Environmentální dějiny vyžadují větší ambice a mají rysy postmoderní vědy.“²¹

Musím souhlasit s Jelečkem v konstatování malého zájmu o environmentální dějiny ze strany českých historiků a historiček, pokusím se ale nabídnout poněkud jiný pohled na důvody, proč tomu tak je. Předně jsem přesvědčen o tom, že absence česky psané teoretické studie o environmentálních dějinách výrazně znevýhodňuje environmentální dějiny na dnešním pomyslném trhu vědeckých metodologií a teorií.²² Podle Jelečka ji „zatím“ nepotřebujeme, já jsem naopak přesvědčen, že jsme ji už dávno měli mít k dispozici. Materiálové studie, které byly k tématu publikovány, se nemohly vyhnout alespoň přibližnému vytyčení úkolů pro environmentální dějiny (a definici environmentálních dějin), a jak se pokusím prokázat dále, činí tak způsobem velmi nešťastným. Pokud chtěl Jeleček nalákat na tento „metodologicky i metodicky velmi obtížný“²³ výzkum progresivně uvažující české historiky a historičky, měl počítat s tím, že je bude zajímat především ona „teoreticko-metodologická studie“. Pokud si tito i přesto jeho texty přečetli, zjistili patrně, že environmentální dějiny (v Jelečkově podání) jsou dosud ve fázi, kdy mají příliš problémů především se svou vlastní identitou, a že téměř vůbec nereflektují vývoj ve společenských a humanitních vědách posledních několika desítek let. Proč by se jim pak měli dále věnovat? Nehledě na to, že by historici neměli podléhat jakési nové „společenské poptávce“, je-li vůbec jaká, a orientovat svůj výzkum podle ní (pokud se někdo například inspiroval dílem M. Foucaulta a zkoumá historické konstrukce typu „šílenství“, tedy diskurzivní

20 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace*, s. 249.

21 Jeleček však nevysvětlil, co rozumí pod pojmy „pozitivismus“ a „postmoderní věda“ – L. JELEČEK, *Environmentální dějiny a česká historiografie*, s. 308.

22 Nepodceňuji schopnosti českých historiků a historiček číst v cizích jazycích, v nichž jsou teoretické studie dostupné, ale z důvodů větší popularizace environmentálních dějin i vypracování české terminologie pro tuto historickou disciplínu pokládám česky psanou teoretickou studii za velmi potřebnou.

23 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace*, s. 251.

praktiky určitého období, pak mu nelze mít za zlé, že ve svém výzkumu nezohledňuje environmentální dějiny).

Dále se domnívám, že právě tu část metodologicky progresivně uvažující české historické obce, na kterou se zjevně Jeleček obrací, bude od jím koncipovaných environmentálních dějin odrazovat ideologická provázanost se soudobým environmentálním hnutím (podrobněji dále). To může znamenat problém přinejmenším ze dvou důvodů: 1) historici, kteří nesouhlasí s jeho základními myšlenkovými postuláty, odmítnou environmentální dějiny z jiných než metodologických důvodů; 2) pokud jim toto úzké sepětí environmentálních dějin s environmentálním hnutím vadit nebude (nebo dokonce sami sdílejí základní myšlenky tohoto hnutí), mohou přesto environmentální dějiny odmítnout, neboť jim bude vadit už samotný fakt vědomé přítomnosti ideologie²⁴ v jejich konceptu.

Kritické poznámky vůči konceptu environmentálních dějin v podání Leoše Jelečka

Jak jsem již upozornil výše, lze při rozboru teoretického ukotvení českých environmentálních dějin vycházet pouze z materiálových studií Leoše Jelečka. Ty ovšem ze své podstaty nemají výraznější teoretické ambice. Na druhou stranu i z nich lze přinejmenším dovodit, jak Jeleček environmentální dějiny chápe, a čím by podle něj měly být. Ve svém výkladu proto zcela ponechávám stranou to, čím se autor nezabýval, třebaže by mohl, neboť to neodpovídá žánru jeho textů. Na základě analýzy několika vybraných studií jsem pak nucen konstatovat, že přinejmenším ve třech základních bodech je k nim nutno zaujmout výrazně kritické stanovisko. Konkrétně mám na mysli holismus environmentálních dějin, jejich (ne)ideologičnost a nejasné úkoly, které by měly environmentální dějiny plnit.

Leoš Jeleček opakovaně upozorňuje, že environmentální dějiny jsou takovou inovací v rámci historiografie, která „může vyústit v novou holistickou koncepci výkladu lidských dějin“.²⁵ Na jiném místě pak přímo tvrdí, že environmentální

24 Pojem ideologie chápu ve smyslu „totálního pojmu“ K. Mannheima a jeho sociologie vědění, tedy nikoli jako pejorativní označení pro formu úmyslného klamání (například Marxova falešného vědomí, zakrývajícího skutečnost), nýbrž neutrálního označení – jako ucelenou soustavu myšlenek a výpovědí, v zásadě jako synonymum pro „světonázor“.

25 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace*, s. 249; TÝŽ, *Environmentální dějiny a česká historiografie*, s. 306.

dějiny „musí být vědou důsledně holistickou“.²⁶ Pokud by ale tyto jeho výzvy byly špatně pochopeny, vedly by k holismu, který ve své knize *Bída historicismu* ostře kritizoval K. R. Popper.²⁷

Proč tedy autor staví před environmentální dějiny cíl stát se „holistickou vědou“ a co vlastně za „holismus“ označuje? Jeleček bohužel nikde ve svých textech nevysvětluje, jak konkrétně holismus chápe, a proto nezbývá než se zaměřit na širší kontext jeho uvažování. Leoš Jeleček je (historický) geograf a svému oboru vyčítá mimo jiné specializaci do více disciplín a orientaci na „řešení dílčích praktických otázek“.²⁸ Cituje k tomu geografa Martina Hampla, podle něhož „poznání parciálních a jednoduchých jevů je relativně snadné, a proto v této sféře věda postupuje do hloubky, kdežto poznání složitých a celkových struktur je obtížné, takže v jejich studiu věda příliš nepokročila, nebo dokonce od takového studia upustila“.²⁹ Výzvy k „holistické“ vědě jsou možná přijatelné v rámci geografie (to nejsem schopen posoudit), v rámci historiografie by však jejich následování bylo nanejvýš nešťastné.

Právě environmentální dějiny ale podle Jelečka „vyžadují větší ambice“,³⁰ jsou „metodologicky i metodicky“ velmi náročné³¹ a mohly/měly by aspirovat na poznávání celku dějinného vývoje, čímž by překonaly onu pro něho zjevně neblahou stále užší specializaci v přírodních a humanitních, resp. v sociálních vědách. Jeho úvahy tedy musím interpretovat tak, že naší současnosti nemůžeme nikdy porozumět rozbořem jednotlivých fenoménů, nýbrž pouze zachycením celku dějinného vývoje. Cílem environmentálních dějin tedy zřejmě má být převedení celých dějin na environmentální dějiny; nebo by přinejmenším environmentální dějiny měly stát u zrodu nové koncepce lidských dějin. V návaznosti na kritiku

26 LEOŠ JELEČEK, *Environmentalizace vědy, geografie a historické geografie: environmentální dějiny a výzkum změn land use Česka v 19. a 20. století*, Klauďán 4/2007, s. 24.

27 KARL R. POPPER, *Bída historicismu*, Praha 2000.

28 L. JELEČEK, *Environmentalizace vědy*, s. 21.

29 L. JELEČEK, *Environmentalizace vědy*, s. 22.

30 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny a česká historiografie*, s. 308.

31 Metodologii environmentálních dějin se ale Jeleček výslovně zabývat nechce, a tak toto tvrzení nemá ničím podepřeno. Metodologie není totéž co program, který pro environmentální dějiny formuloval – L. JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace*, s. 250–251: „Environmentální dějiny považuji za pokus o komplexní přístup a výzkum dialekticky chápaných interakcí uvnitř systému (geobiosféry, krajinné sféry) pojímaného jako komplex lidské společnosti... a přírody, obecně pak člověka a časoprostoru.“

holismu, kterou provedl již před více než šedesáti lety K. R. Popper, je ale třeba jednoznačně prohlásit, že co je holistické, nemůže být věda. „Chceme-li nějakou věc studovat, musíme si vybrat určité její aspekty. Není možné pozorovat nebo popisovat celou část světa nebo celou část přírody; fakticky takto nelze popsat ani tu nejmenší celou část, protože každý popis je nutně selektivní.“³² Konkrétně přímo ve vztahu k historii Popper tvrdí: „Historie se totiž (...) může zabývat pouze vybranými aspekty předmětu, o který se zajímá. Je omyl domnívat se, že může existovat historie v holistickém smyslu.“ Zastánci opaku podle něj vycházejí z představy, „že *dějiny lidstva* jsou jeden rozsáhlý a všeobšáhly vývojový proud“.³³ Sepsat takovou historii ale není prakticky možné, neboť „každá psaná historie je jen historií určitého úzkého aspektu takového ‚totálního‘ vývoje, a zůstává tak jako tak jen velmi neúplnou historií i na poli onoho vybraného neúplného aspektu“.³⁴

Jelečkovo pojetí environmentálních dějin jakožto holistické vědy tedy znamená, pokud přijímáme Popperovu kritiku holismu, faktické vyloučení environmentálních dějin z vědeckého diskurzu.³⁵ V případě, že by se environmentální dějiny nevydaly výhradně směrem k holistické vědě, ale zároveň se nevzdaly ambice přiblížit se ve svých výkladech celku dějinného vývoje, budou i nadále čelit silné – a oprávněné – kritice. Čím více budou tyto výklady usilovat o podání obrazu celých dějin, tím více bude jejich narativní konstrukce určována kritérii estetickými, etickými či ideologickými, přičemž ty epistemologické (prameny a teorie) ustoupí do pozadí. To je pochopitelné, neboť při takové snaze musí utvářející se *příběh* do sebe integrovat značné množství zcela heterogenních skutečností, což daleko spíše než nějaká teorie dokáže vhodně zvolená *zápletka (plot)*.

Zde je nezbytné připomenout narativisticky orientovanou kritiku, která ve své nejvyhrocenější podobě u H. Whitea upozorňuje, že neexistuje žádná souvislost mezi historickými texty a historickou skutečností a že historické dílo se neliší od krásné literatury. Souhlasím sice s tvrzením, že oprávněnost narativistické

32 K. R. POPPER, *Bída*, s. 65.

33 K. R. POPPER, *Bída*, s. 68. Tomu dobře odpovídá Jelečkovo i jinak velmi kontroverzní tvrzení, podle něhož environmentální dějiny chápou dějinný vývoj jako vývoj „od lepšího k horšímu“, zatímco „tradiční historiografie“ spíše jako proces „od horšího k lepšímu“ – L. JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace*, s. 250.

34 K. R. POPPER, *Bída*, s. 68.

35 Čistě prakticky si ale ani nedovedu představit, jak by Jeleček určoval, kdy už je konkrétní text z oblasti environmentálních dějin dostatečně holistický.

kritiky je sporná při analýzách dílčích otázek,³⁶ avšak v případě, že by historici a historičky, píšící environmentální dějiny, usilovali o postižení celku dějinného procesu, staly by se právě jejich práce vítaným objektem narativistů.

(Ne)ideologičnost environmentálních dějin

Podle Jelečka jsou environmentální dějiny „ve srovnání s tradiční historiografií politicky a ideologicky poněkud inertní, tudíž v politickém životě méně zneužitelné“.³⁷ Stranou zde ponechám, že není vůbec jasné, co přesně označuje Jeleček pojmem „tradiční historiografie“, a soustředím se na obsah tohoto jeho sdělení. V předchozím oddíle jsem se pokusil prokázat, že je to *právě* ona holistická ambice, která environmentální dějiny vystavuje daleko většímu vlivu ideologií a dalším neepistemologicky založeným zdůvodněním, etickým či estetickým, a to čistě z metodologického hlediska. Nyní znovu upozorňuji na fakt, že environmentální dějiny se v podání L. Jelečka explicitně k ideologii³⁸ odkazují.

Vliv „zelené“ ideologie spatřuji například v těchto jeho tvrzeních: „Environmentální dějiny totiž vykládají dějiny společnosti jako vývoj ‚od lepšího k horšímu‘,³⁹ směřující ke globální environmentální krizi. Její existenci již téměř

36 JAN HORSKÝ, *Teorie jako konstitutivní rys vědeckosti a jejich místo v českém dějepiscetvů*, Dějiny – teorie – kritika 8/2011, s. 319.

37 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace*, s. 251.

38 Tato ideologie bývá někdy obecně označována jako „zelená“; konkrétněji pak jako ekologismus nebo environmentalismus. Teoretici politických ideologií označují termíny ekologismus a environmentalismus dvě konkrétní podoby, jichž nabývá organizované environmentální hnutí: umírněnější environmentalisté věří v prosazení svých požadavků v rámci stávajících politických a ekonomických struktur, radikálnější ekologisté požadují naopak fundamentální změnu politického, ekonomického a sociálního systému, která jediná podle nich může ještě zajistit vyřešení stávající environmentální krize. Takto například argumentuje ANDREW DOBSON, *Green Political Thought*, London 2000, s. 2n., který navíc nepovažuje environmentalismus za ideologii v pravém slova smyslu.

39 Už jsem se výše vyjádřil, že toto tvrzení pokládám za velmi problematické. Ilustruji to následujícím způsobem. Na dotaz časopisu *Bedrník* „Vyuvíjejí se podle vašeho názoru dějiny lidstva spíše od lepšího k horšímu, nebo od horšího k lepšímu? Uznáváte existenci pokroku?“ odpověděl L. Jeleček: „Dlouhodobě se sociální a kulturní či společenské dějiny lidstva vyvíjejí tzv. ‚od horšího k lepšímu‘ – latentní hrozbu zvratu tohoto trendu si však dnes v podmínkách globálního informačního a ekonomického světa uvědomují mnozí. V případě ‚environmentální budoucnosti‘ jsem spíše skeptický a zastávám opačný názor.“ Oproti tomu D. Třeštík na stejnou otázku odpověděl: „Dějiny se dějí, nevyvíjejí se. Kam a odkud nikdo neví, je to otázka víry a ne vědy.“ – HANA KO-LÁŘOVÁ, *Pokrok začíná tvářit v tvář každé dějinné situaci znovu...*, *Bedrník* 3/2005, s. 18.

nikdo nezpochybnuje.⁴⁰ Jinde: „Hrozící globální environmentální katastrofu již neignorují ani liberální ekonomové.“⁴¹ Dále například Jeleček popisuje situaci, z níž vzešlo environmentální hnutí 60. let, takto: „Dostáváme se do situace, kdy jde již o záchranu samotného života a konečně člověka a jeho civilizace před jím samým v globálním měřítku.“⁴² Hned ve svém prvním shrnujícím článku chápal Jeleček environmentální dějiny především jako „reakci na současné globální ekologické problémy lidstva“.⁴³ Leoš Jeleček se rovněž hlásí ke koncepci „trvale udržitelného způsobu života“.⁴⁴ Tím se patrně odkazuje k J. Vavrouškoví, podle něhož je „trvale udržitelný způsob života (...) zaměřen na hledání harmonie mezi člověkem a přírodou, mezi společností a jejím prostředím tak, abychom se co nejvíce přiblížili ideálům humanismu a úcty k životu a přírodě ve všech jejich formách, a to ve všech časových horizontech“.⁴⁵

Nejprve je nezbytné poznamenat, že ideálnětypicky lze vymezit dva krajní pohledy na vztah vědění a jednání v rámci vědeckého diskurzu. Mezi nimi existuje kontinuum, kam se pak zařazují jednotliví badatelé. Jeden pól tvrdí, že vědci se mají omezit pouze na „technické otázky“ a volbu mezi všemi možnými stanovisky k danému tématu přenechat ostatním sociálním aktérům.⁴⁶ Na opačném pólu tohoto pomyslného spektra se nachází zcela odlišný typ vědeckého diskurzu, jemuž je vlastní výrazný aktivismus jeho vyznavačů a cílené úsilí prosazovat jen určité typy možných řešení daných problémů.⁴⁷ Právě někteří⁴⁸ historici a některé historičky píšící environmentální dějiny se i svým přihlášením k environmentálnímu hnutí staví velmi blízko tomuto aktivistickému pólu vědeckého diskurzu.

40 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace*, s. 250.

41 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny a česká historiografie*, s. 309.

42 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny a česká historiografie*, s. 314.

43 L. JELEČEK, *Nová historiografie?*, s. 539.

44 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace*, s. 267–268.

45 ALEŠ MÁCHAL (ed.), *Malý ekologický a environmentální slovníček*, Brno 2006, s. 47.

46 Například MAX WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 2009, s. 72: „Normativní i empirické vědy mohou politicky jednajícím jedincům a soupeřícím stranám poskytnout jen jednu neocenitelnou službu, že jim totiž řeknou: 1) k tomuto praktickému problému jsou myslitelná ta a ta rozdílná „poslední“ stanoviska; 2) tak a tak vypadají fakta, s nimiž musíte počítat při své volbě mezi těmito stanovisky.“

47 Některé proudy tzv. postmoderních věd – například gender teorie.

48 Před deseti lety se jeden z nejvýraznějších environmentálních historiků současnosti J. R. McNeill vyjádřil v tom smyslu, že občanský aktivismus a politická angažovanost environmentálních historiků se udržuje především v Latinské Americe a Indii, zatímco v Evropě a Spojených státech upadá – JOHN R. MCNEILL, *Observations on the Nature and Culture of Environmental History, History and Theory*, Theme Issue 42/2003, s. 34.

V Jelečkově případě to může dosvědčit jím formulované „poučení z environmentálních dějin“: „Aby životní prostředí člověka i nadále zůstalo jeho životním prostředím v původním smyslu slova (...) je bezpodmínečně nutné naše výrobní technologie, způsob života, systém hodnot aj. tomuto imperativu dnešní doby vědomě přizpůsobit“.⁴⁹ O historické geografii a její dnešní „environmentální koncepci“ pak Jeleček přímo tvrdí, že „předmětem jejího zájmu je řešení společenských i environmentálních problémů“.⁵⁰ K tomu navíc připomínám jeho výše zmíněné přihlášení se ke koncepci trvale udržitelného způsobu života.

Nemyslím si, že by bylo nutno environmentální dějiny v podání L. Jelečka přeusouvat mimo oblast vědy kvůli jejich přichylnosti k „zelené“ ideologii. Na druhou stranu jsem ale přesvědčen, že se tím potenciálně vystavují jinému nebezpečí. Hrozí totiž, že by se právě z důvodu přítomnosti – byť reflektované – ideologie mohly environmentální dějiny stát jen dalším z řady „netolerantních“ výkladů dějin, tedy takových, které popírají výklady konkurenční z jiných než epistemologických důvodů (zde konkrétně ideologických – například z důvodu nezohledňování existence „globální ekologické krize“ v jejich rámci).

Jelečkovo užívání pojmu „globální ekologická krize“ je navíc velmi problematické. Jeleček „ekologickou krizi“ zjevně chápe jako pojem, který je nezávislý na popisu, na tom, jak ho jednotliví badatelé definují (tedy v podstatě „esencialisticky“).⁵¹ Podle něj například „ekologická krize“ vede k environmentalizaci společenských věd, které „nutně“⁵² musejí zařadit přírodu do předmětu svých vlastních výzkumů.⁵³ Objektivní, tedy na jakémkoli popisu nezávislou existenci „globální

49 L. JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace*, s. 267. Zde upozorňují na další problém v Jelečkových úvahách. Autor své „poučení z environmentálních dějin“ adresuje – a evidentně si to neuvědomuje – pouze čtenářům a čtenářkám tzv. bohatého Západu. Ony „naše“ hodnoty, výrobní technologie atd. nevztahuje na lidstvo jako celek, nýbrž jen na jeho výraznou menšinu. Nedovedu si představit, že by s podobným programem mohl uspět mezi chudými obyvateli tohoto světa, že by mu byli vůbec schopni porozumět, co to je ta „globální ekologická krize“, která by i pro ně měla být patrně tím nejživějším problémem.

50 LEOŠ JELEČEK, *Environmentalizace vědy*, s. 22.

51 Jako by již v sobě měl nějakou potenci, která ho jednoznačně určuje.

52 LEOŠ JELEČEK, *Environmentalizace vědy*, s. 23.

53 Jeleček zde prezentuje jednoduchou kauzální souvislost: rozvoj problémů životního prostředí (ekologická krize) musí vést k environmentalizaci věd. Na rozdíl od něho do této „rovnice“ doplňují ještě jeden člen, který zpochybňuje jím naznačenou příčinnou souvislost mezi „ekologickou krizí“ a „environmentalizací věd“: rozvoj problémů životního prostředí vedl k rozsáhlému vědeckému diskurzu o této (nové) situaci, následně k ustavení klíčových pojmů, teorií apod. a teprve poté k rozpracovávání environmentálních témat v rámci jednotlivých vědních oborů. Mnou dodaný „střední člen“ totiž poukazuje na fakt, že výsledek tohoto procesu (Jelečkova „environmentalizace věd“) mohl být též zcela odlišný a že závisel i na jiných než například čistě odborných argumentech.

ekologické krize“ však nelze jednou a provždy dokázat, jedná se o teorii, která vznikla cestou deduktivní a nikoli induktivní, tedy nikoli postupnou verifikací dílčích hypotéz, až jednou dospějeme k „cílové“ teorii. Teprve konkrétní pojem badatelům umožní zkoumat vždy nepřeborně složitou sociální a „přírodní“ realitu, a proto je i k němu třeba přistupovat weberovsky, tedy jako k ideálnímu typu (teoretickému konstrukt), a nezaměňovat ho s realitou.⁵⁴

Tím samozřejmě nijak nehodlám zlehčovat aktuální celosvětově velmi neutěšený stav životního prostředí. Chci jen upozornit, že podle mne nelze takto nereflektovaně pracovat s pojmy a následně z nich vyvozovat dalekosáhlé závěry – environmentální dějiny jako jediný možný, protože holistický a na ekologickou krizi reagující výklad dějin,⁵⁵ nutnost environmentalizace dalších vědních oborů v důsledku rozvoje této krize apod.

Tento bod tedy uzavírám konstatováním, že nerozumím tomu, odkud bere Jeleček své přesvědčení, že environmentální dějiny jsou nějak výrazněji ideologicky „inertnější“ než jiné přístupy v dějepisectví. Na základě předložených argumentů bych si dovolil zastávat pravý opak, totiž že environmentální dějiny jsou – alespoň v Jelečkově vymezení – velmi výrazně náchylné k ideologizaci svého bádání.

Nejasné úkoly pro environmentální dějiny

Třetí moje kritická výtká směřuje již zcela konkrétně vůči úkolům, které by dle Jelečka měly environmentální dějiny plnit. Podle něj mají environmentální dějiny zkoumat dějiny lidské společnosti v jednotě s dějinami přírody ve třech rovinách: a) vývoj přírody v historickém období; b) vzájemné vztahy přírody a společnosti

54 Ideální typ jako „vnitřně jednotný myšlenkový obraz“, který se „ve své pojmové čistotě“ „nikde ve skutečnosti empiricky nevyskytuje“, neboť vznikl z množství jednotlivých difusních a diskretních jevů – MAX WEBER, *Metodologie*, s. 43. Ideálním typem je pak poměřována empiricky zkoumaná realita, aby se zjistilo, jak moc se tomuto ideálnímu obrazu blíží či jak je mu vzdálena. Environmentální krize pochopená jako ideální typ proto nemůže vést „nutně“ k environmentalizaci věd.

55 Podle Jelečka nejsou environmentální dějiny „jen“ novou historickou disciplínou či oborem, naopak „možná představují základnu nové koncepce a nového chápání dějin člověka, která může změnit dnes převládající paradigma historiografie“ – L. JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace*, s. 253. Podobnou úvahou se ale prezentoval již přibližně deset let předtím – TÝŽ, *Environmentalizace historické geografie*, s. 65: „Stále více se domnívám, že se rodí nová koncepce nebo teorie či filozofie výkladu dějin lidské společnosti.“

v dějinách a jejich důsledky pro vývoj obou sfér; c) odraz vývoje těchto vztahů v myšlení lidí, kultuře, ideologii a politice.⁵⁶

Proti první z těchto rovin nelze na první pohled mnoho namítat. Již zde ale musím upozornit na jeden zásadní nedostatek – je totiž třeba mít stále na paměti, že pojem „příroda“ je kulturně i historicky podmíněn a že ne vždy se jeho různé obsahy v prostoru i čase beze zbytku překrývají. Vývoj přírody „v historickém období“ navíc nemůžeme zkoumat nezávisle na vývoji lidské společnosti, neboť obě sféry jsou vzájemně silně provázané – k přírodě máme přístup skrze (přírodní) vědy, tedy nástroje vyvinuté lidskou společností. Dále zde máme samo poněkud nešťastně zvolené slovní spojení „historické období“. Jak mu rozumět? Intuitivně ho navzdory klasické opozici historie/prehistorie chápu jako dobu, po kterou lze vysledovat existenci člověka jakožto samostatného rodu.⁵⁷ Například Hana Kolářová ho ale ve svém článku o environmentálních dějinách pro časopis *Bedrník*, který byl psán ve spolupráci s Jelečkem, vykládá jako období, jež začíná „v našich podmínkách asi od 9. století“.⁵⁸ Podobný výklad bych si dovolil pokládat za nepřípustnou redukci environmentálních dějin (nehledě na to, proč zrovna 9. století?!), leč nevhodně zvolené slovní spojení v definici ji zjevně umožňuje.

Ještě větší problémy vyvstávají v souvislosti se zbylými dvěma rovinami. Je totiž otázka, jak jsme vůbec schopni rekonstruovat společnost (sociální systém) v minulosti, když ji máme zkoumat ve vzájemném vztahu s přírodou, a jaký typ vědomostí máme a můžeme mít o přírodě v minulosti.

Historická věda vytvořila řadu typologií pramenů, na jejichž základě jsou psány dějiny. Jednou z obecně přijímaných je dělení na prameny písemné a nepsané. Mezi písemné patří prameny literární (umělecká literatura, historiografické práce, publicistika), soukromé (u nich autoři nepočítali s jejich zveřejněním) a prameny úřední. Do pramenů nepsaných spadají prameny hmotné (stavby; předměty vyráběné s úmyslem zachovat paměť – náhrobky, pamětní desky; archeologické prameny – zachované bezděčně), vizuální (obrazy, mapy), lingvistické (topono-

56 LEOŠ JELEČEK, *Environmentální dějiny*, in: Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích, díl 1: A/F, Praha 1996, s. 664. Jeleček zde navazuje na úkoly, které pro environmentální dějiny formuloval jeho americký učitel DONALD WORSTER, *Transformations of the Earth*, in: Týž, *The Wealth of Nature. Environmental History and the Ecological Imagination*, New York–Oxford 1993, s. 48–49.

57 Nepředpokládám totiž, že by Jeleček vědomě omezoval výzkumný terén environmentálních dějin pouze na dobu, pro níž jsou dochovány písemné prameny.

58 HANA KOLÁŘOVÁ, *Environmentální dějiny*, *Bedrník* 3/2005, s. 12.

mastika) a etnografické (zvyky).⁵⁹ Tyto typy pramenů mohou pochopitelně vypovídat jak o sféře společnosti, tak – přímo i zprostředkovaně – o sféře přírody. Pro druhou z nich pak existují specializované vědy typu geologie, paleontologie (a její specializace paleobotanika, paleozoologie, paleoekologie a další). Uplatní se zde ale i různá modelování, například v oblasti historické klimatologie (rozběr koncentrace oxidu uhličitého či metanu zachyceného v bublinkách vzduchu uložených v ledovcích). Rovněž z těchto typů pramenů se můžeme leccos dovědět i o minulosti lidských společností. Vyvstává zde ale jedna klíčová otázka: Vypovídají tyto zcela disparátní typy pramenů o stejné minulé skutečnosti? Lze se například domnívat, že tam, kde musíme konstatovat nedostatek „klasických“ historiografických pramenů, může být tento překlenut zcela jinými typy pramenů z oblasti přírodních věd? Podle mne nikoli.

Když Jeleček vytyčoval úkoly pro environmentální dějiny, nebral vůbec v úvahu, jakými způsoby se snaží (re)konstruovat svůj objekt zájmu, tedy minulost, badatelé a badatelky z oblasti přírodních věd na straně jedné a humanitních a sociálních věd na straně druhé. Pro environmentální historiky a historičky podle mého vyvstává řada problémů právě v důsledku nebývale široké palety potenciálně využitelných pramenů a jejich uplatnění v jednom kompaktním historiografickém celku (textu). Podrobnější rozpracování těchto problémů však již přesahuje ambice mého příspěvku. Navíc znovu upozorňuji na vzájemnou provázanost obou sfér, přírody a lidské společnosti, a nemožnost zabývat se přírodou bez souběžné reflexe sociální reality.

Tímto jsem snad dostatečně zpochybnil praktický přínos Jelečkovy definice environmentálních dějin v prvních dvou rovinách, a je tedy pochopitelné, že tu třetí, jež je jejich pomyslnou „nadstavbou“, musím prohlásit za neudržitelnou a v této podobě nerealizovatelnou.

Závěr

Chtěl jsem tuto studii věnovat především rozboru některých důvodů, které podle mne vedly jen k nepatrnému zájmu o environmentální dějiny mezi českými historiky a historičkami. Soustředil jsem se proto na texty, které v posledních téměř

59 Pro tento text jsem jsem částečně upravil klasifikaci pramenů, kterou uvádí VÁCLAV BŮŽEK a kol., *Úvod do studia historie*, České Budějovice 1994, s. 38–41. Čím hlouběji do minulosti se výzkum posouvá, tím pochopitelně ubývá i dostupných typů pramenů.

dvaceti letech publikoval jeden z hlavních propagátorů této historické disciplíny, tedy Leoš Jeleček. Jsem si vědom, že nezávisle na jeho textech u nás vznikají práce, které se mohou řadit do proudu environmentálních dějin, i když tak často explicitně jejich autoři či autorky nečiní – mám zde na mysli především práce z oboru archeologie, krajinné ekologie či historické klimatologie. Je velice pravděpodobné, že většina z nich ani Jelečkovy texty nezná. Sami ale tito badatelé a badatelky environmentální dějiny jako takové netematizují a „pouze“ se věnují zkoumání interakcí lidských společností a přírodního prostředí v minulosti. Z tohoto důvodu jsem svou pozornost zaměřil právě na Jelečkovy práce, které pojednávají environmentální dějiny obecněji a snaží se jejich postupy popularizovat. Po podrobném prozkoumání jeho textů musím konstatovat, že jsou po stránce metodologické v mnohém problematické. Upozornil jsem zejména na tři základní okruhy problémů: 1) holistické ambice environmentálních dějin, které je potenciálně vystavují silné kritice z narativistických pozic (ne-li rovnou staví mimo oblast vědy); 2) vědomé, ale přesto problematické odkazování k postulátům „zelené“ ideologie a nereflektované nakládání s pojmy; 3) nepřesně definované a nedostatečně promyšlené úkoly, které by environmentální dějiny měly plnit. Obecněji se domnívám, že L. Jeleček dělá stejnou chybu, která bývá vytykána i D. Worsterovi,⁶⁰ a totiž že se příliš spoléhá na „objektivní“ vědu, s jejíž pomocí by bylo možné popsat přírodní prostředí i lidské společenství v minulosti. Žádná taková věda ale neexistuje, neboť její podoba podléhá širším sociálním, kulturním i dalším kontextům, v nichž se vždy vyvíjí a s nimiž zároveň interaguje. Jsem přesvědčen, že spíše z výše zmíněných důvodů, a nikoli jen a pouze v důsledku myšlenkové setrvačnosti v české historické obci, zůstává koncept environmentálních dějin českými historiky a historičkami i nadále opomíjen.

60 KRISTIN ASDAL, *The Problematic Nature of Nature: The Post-constructivist Challenge to Environmental History*, *History and Theory*, Theme Issue 42/2003, s. 63, 69.